

THEMA

DE MAATSCHAPPELIJKE ROL EN VERANTWOORDELIJKHEID VAN DE INTELLECTUELEN

Samengesteld en ingeleid door Jo Smets¹

Inleiding

De roeping van het universele

Als er één sociale categorie is die aan elke wetenschappelijke definitie lijkt te ontsnappen, dan is het wel “de intellectuelen”. Ongetwijfeld weten wij allemaal wel wie zij (of wij) zijn, maar een echt bruikbare omschrijving is verdraaid moeilijk te vinden. Helemaal dramatisch wordt het als enkele van “de intellectuelen” de “rol” en “verantwoordelijkheid” van “de intellectuelen” tot een thema willen maken in een tijdschrift voor “de intellectuelen”. Want wat is dan de rol en de verantwoordelijkheid van zo een project, *naast* de rol en de verantwoordelijkheid van het object vandat project? En wat is de rol en verantwoordelijkheid van het tijdschrift dat zo een project op stapel zet, in dit geval *Ethiek en Maatschappij*? Bovendien blijkt het helemaal niet zo eenvoudig om “de intellectuelen” warm te maken voor een zelfreflectie met zo’n duizelingwekkende regressies. En dit niet alleen omdat er vandaag heel wat geesten snel aan het rillen slaan als de woorden “rol” en “verantwoordelijkheid” vallen met betrekking tot “de intellectuelen”. Zelfs maatschappelijk zeer rolbewuste en erg verantwoordelijke intellectuelen, dus uitgelezen kandidaten voor ‘het schouwen van de schouwers’ hielden de boot af voor dit project. Veel kansen om inzicht te krijgen in wat “de intellectuelen” drijft, zijn er toch niet? Is er dan iets mis met “de intellectuelen”?

De laatste vraag getuigt gelukkig van enige naïviteit. Want als we de literatuur over de intellectuelen gaan navlooiën, is er altijd wel iets “mis” geweest met de intellectuelen. Binnen het intellectuele veld² zijn er bijvoorbeeld steeds ook

-
- 1 Jo Smets is Aspirant bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen en verbonden aan de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap, Universiteit Gent. Naast de redactie en de auteurs, dankt hij graag uitdrukkelijk de volgende personen: Wim Nerinckx, Bart Defrancq, Huguette Baems, Liliane Van Lancker, Sheila Anderson, Bev Stohl, Lynn Lu, Thomas Bénatouil, Sabine Crevecoeur en (persoon in spe) Bettie.
 - 2 Het begrip “veld” is – zoals iedereen stilaan weet – afkomstig van Pierre Bourdieu. Het is overigens prates met betrekking tot “de intellectuelen” uitgedacht en heeft zich dan in zijn oeuvre en daarbuiten ontwikkeld tot een algemeen sociologisch concept. Is de categorie “de intellectuelen” niet scherp te omschrijven – zeker niet in een of andere essentialistische definitie – dan is het toch mogelijk om de objectieve structuur van hun posities te bepalen. Als men vraagt hoe dat mogelijk is, wanneer er geen duidelijk omschreven wetenschappelijk object is, dan is Bourdieus antwoord: relaties.

bijzonder boeiende nestbevuilers³ met zeer verschillende motieven, die denken te ontsnappen aan de velddynamiek door een vorm van anti-intellectualisme aan te kleven (en zelfs de wetenschappelijke literatuur over de intellectuelen is niet helemaal vrij van die noodzakelijke kwaal). Maar er zijn natuurlijk ook intellectuelen die het heel goed menen, en die hun "impensé" een constructieve kant zien opgaan. Het gaat hen echter allemaal evenzeer om de 'juiste' definitie van "de intellectuelen", en in die zin zijn zij gelijkwaardige positiebekleders/-kleedsters in het veld.⁴

Om als een echte intellectuele strateeg/-ege een panorama te krijgen van alle mogelijke relatieve posities binnen het intellectuele veld, waaraan dan evenveel reflexieve stellingnames kunnen worden gekoppeld *over* "de intellectuelen", moet je vandaag buitenaards begaafd zijn en jezelf een sociologische god(in) wanen⁵. Een universele structuur ontwaren waarvan alle geografisch bepaalde velden een afspiegeling moeten zijn, is te ambitieus (wat niet wil zeggen dat "veld" niet meer bruikbaar wordt als begrip). De zeer heterogene sociale geschiedenis en theorie van "de intellectuelen" is nog lang niet definitief geschreven. Maar er is alvast een schitterende start gemaakt, onder meer, en specifiek voor het Franse veld, dankzij het werk van een aantal Parijse topsociologen. Twee van hen werkten met opvallende bereidwilligheid mee aan deze toch wel bescheiden thematische sectie van een toch wel bescheiden Vlaams tijdschrift. Dit brengt ons als vanzelf bij de directe aanleiding van dit thema, de 100ste verjaardag op 13 januari jl. van Emile Zola's "J'Accuse...!"

De feiten van Zola's interventie zijn bekend. Misschien minder bekend is de hele sociale geschiedenis die eraan voorafging en die Zola's beslissing om de beroemde tekst te schrijven – na een aanvankelijke onverschilligheid – tot de logische culminatie maakt van wat Charle even verderop "een langdurig cultureel, politiek en ideologisch proces" noemt. Zonder geschiedenisles denkt men spontaan dat dit plots opduiken van "de intellectuelen" als een maatschappelijk gerepresenteerde groep en expliciet onder die naam (cf. "manifeste des intellectuels", waar vroeger sprake was van "hommes de lettres", "poètes", "savants", "artistes")⁶

3 Eén van de meest ruchtmakende auteurs die aan de klaagmuur ging staan is Julien Benda, met zijn *La trahison des clercs* uit 1927. Benda vond dat "de intellectuelen" de "universele" waarden die zij tweeduizend jaar lang hadden verdedigd (waarheid, rede, rechtvaardigheid enz.) in de "universele Kerk van de menselijke geest" hadden verloochend. Zij waren slaafjes geworden van de ideologieën. Sissela Bok merkt op, in een voetnoot van haar 'The Search for a Common Ethics', in: BOK, Sissela (1995), *Common Values*, London & Columbia: The University of Missouri Press: "Benda's list of debilitating passions omits his own vehemence against women, whom he saw incapable of truly rational thinking and as the embodiment of the passion and irrationalism that he opposed."

4 De eerste zin van deze paragraaf is – dat mag vooraf gezegd – een niet weinig ironische opmerking. De sociaalwetenschappelijke uitleg schijnt vernietigend voor al diegenen die wel degelijk gevoeld hebben of voelen dat er iets mis is met "de intellectuelen". Discours van "clercs", van "commissarissen" – we vinden het om voor de hand liggende redenen terug bij Chomsky – of van "freischwebende Intelligenz" en van "new class" (Dewey, Lippman), of zelfs het sociologische "New Class" alsook Bourdieus eigen kritiek van de intellectuele *scholè*, zijn te plaatsen vanuit de veldlogica. Het is vandaag echter goed mogelijk dat iemand die de "naïviteit" erkent bij zichzelf of bij anderen en ze ontmaskerd weet, er zich toch aan bindt. De *aufklärung* – dat weten we al geruime tijd – werkt niet zoals ons werd geleerd, en beslist niet in het geval van de sociale wetenschappen. Daarvoor heeft de geschiedenis veel te vrij spel in het veld.

5 Die 'arrogantie' wordt Bourdieu aangewreven. Volgens zijn tegenstanders heeft hij wellicht het tweede deel van zijn naam niet gestolen.

6 Charle toont ook goed aan op wat voor een negatieve manier de designatie tot stand kwam, die als oorsprong heeft "l'image que lui renvoient ceux qui n'y appartiennent pas et qui se définissent eux-mêmes contre lui [de collectieve identiteit van een nieuwe sociale groep]", CHARLE, C. (1990), *Naissance des "intellectuels": 1880-1900*. Paris, Minuit, 55. Voor een genealogie van de term (in enkelvoud en meervoud), 54-64.

een opstoot van goede wil is geweest. Dit beeld past prima in het romantische archief van denkbeelden over engagement, creativiteit en genie, en zonder twijfel is voor velen de beslissing om het "*manifeste des intellectuels*" te tekenen een bewuste wilsdaad geweest. Maar met geschiedenis heeft het weinig te maken, zoals het werk van Christophe Charle en Louis Pinto onmiskenbaar aantoont.

De "intellectuelen" werden geboren tijdens "*L'affaire Dreyfus*" en oorspronkelijk wees het neologisme een culturele en politieke avant-garde aan die het aandurfde de "*raison d'Etat*" uit te dagen, zo laat Charle weten. Toch werd het woord, dat voorbestemd was om te verdwijnen na de politieke crisis, een duurzaam begrip dat een sociale groep aanduidt, maar ook een manier om de sociale wereld te beschouwen in naam van universele waarden die tegen de gevestigde hiërarchieën ingaan. Dat is precies wat Pinto "*la vocation de l'universel*" heeft genoemd⁷. Bourdieu zegt het als volgt. De intellectuelen — schrijvers, kunstenaars, wetenschappers — manifesteerden zich als "de intellectuelen" toen zij in de politiek tussenbeide kwamen als collectief met een heel specifieke autoriteit. Deze is af te leiden uit hun participatie in de relatief autonome werelden van literatuur, wetenschap en kunst en uit de 'universele' 'waarden' en 'deugden' die met die autonomie verbonden zijn (onthechting, belangeloosheid, competentie, integriteit enz.). Het is zelfs zo dat naarmate de veldspecifieke onthechting en de afstand tot veldvreemde belangen groter is, ook de bereidheid om die onafhankelijkheid te bevestigen in het eventuele geval van een kritiek van de macht, en daardoor de symbolische doeltreffendheid van de politieke positie, groter is. Dat veronderstelt natuurlijk een grote autonomisering, die in de literaire, artistieke en wetenschappelijke velden op het einde van de vorige eeuw plaats had. Dan pas beseften de autonome agenten van deze autonome werelden dat hun autonomie niet moest worden geïdentificeerd met een verwerping van de politiek. Met een gezag dat kwam van waarden die de kern uitmaakten van hun activiteiten of disciplines, kwamen "de intellectuelen" op de proppen met een nieuwe modus van politieke interventie, die de 'ongebondenheid' en het 'engagement' tot een merkwaardige synthese bracht.⁸

7 Cf. PINTO, Louis (1984), 'La vocation de l'universel: la formation de la représentation de l'intellectuel vers 1900' in *Actes de la recherche en sciences sociales: Les philosophes et la politique*, 55, novembre 1984, 23-32: "[L]'acte de naissance est celui-là même qui enregistre une usurpation sociale, celle d'une catégorie se servant de "l'universel" pour satisfaire ses intérêts particuliers. Pinto's opzet is: saisir la logique de formation de cette nouvelle représentation sociale; révéler, à travers le cas privilégié de "l'intellectuel", les usages sociaux, et leurs enjeux, de l'opposition entre l'universel et le particulier" [een inzicht dat hij naar eigen zeggen aan Luc Boltanski te danken heeft, nvda].

8 We kennen sindsdien allemaal het Oppenheimer- of Einstein-effect. Toch blijft de synthese zeer onstabiel, en slingert de pendel *de facto* van terugtrekking (in het veld) naar engagement (buiten het veld). En er zijn ook historische paradoxen aan te wijzen vanuit deze verklaring, die te maken hebben met specifieke subveldlogica's. Zo is het statuut van het politiek engagement van de filosoof *steeds* onzeker en in feite illegitiem, zoals schitterend wordt geïllustreerd in het geval van Russell, Sartre en vandaag vooral Noam Chomsky. De veld-externe autoriteit die verworven wordt via de veld-interne autoriteit wordt niet altijd bestendigd, vanzelfsprekend niet als de veld-interne autoriteit taant (vaak als gevolg van de veld-externe activiteit), maar ook niet als de autonomiebelijdenis door een brede beschermende consensus primeert (zoals in het filosofisch veld). Zonder twijfel werkt hier ook een historische belasting van de relatie tussen de filosofie en de sociale (en politieke) wetenschappen door, wat op zich een algemeen interessant onderwerp is.

Theorie van de theorie, kritiek van de kritiek

Pierre Bourdieu heeft ons ongetwijfeld de meest ontzagwekkende theorie van de intellectuelen aller tijden bezorgd. Zijn sociologie van de intellectuelen is spontaan gegroeid uit een reflectie over zijn prille sociologische habitus. Dit is een haast escheriaanse zin, maar hij geeft goed weer waar het om gaat. Precies Bourdieus eigen onderzoeksactiviteit als antropoloog en als socioloog dwong hem tot nadenken over wat het betekent voor een sociaalwetenschappelijke praktijk om antropoloog en socioloog te zijn. Het is pas, zegt hij onophoudelijk, als we het objectiverende subject zélf gaan objectiveren, dat we onszelf een wetenschappelijk wapen smeden en de sociale wetenschappen als wetenschap in een zo vol mogelijke zin van het woord kunnen beveiligen. Dat leverde openbarende methodologische geschriften op, of sterke socio-analyses van het onderwijs en van het Franse academische leven, of ingewikkelde ontmantelingen van technocratie en "*noblesse d'état*". Steeds vaker filosofisch terugblikkend op zijn onderzoek, heeft de waanzinnig populaire socioloog het sinds enige tijd over zijn "*critique de la raison scolastique*", een zeer Durkheimiaanse weerlegging van en afrekening met Kant⁹. De grootste vergissing van de schouwer met een tot habitus ontwikkelde "*posture théorique*" is dat hij of zij de neiging heeft om — "*mettant en quelque sorte sa pensée pensante dans la tête des agents agissants*"¹⁰ — de wereld zoals hij of zij hem presenteert (als een voorwerp van beschouwing, als een schouwspel) te verwarren met de wereld zoals die zich presenteert aan de actoren die niet van het privilege van de *scholè* genieten. Dat impliceert uiteraard een zeer ontmaskerende kijk op de intellectuele wereld — en bij uitbreiding natuurlijk ook op de sociale wereld — die Bourdieu aanvankelijk "*dénonciations pharisiennes de mes 'dénonciations'*"¹¹ opleverden. Maar nu is de ketter geconsacreerd, zou men het een beetje vulgair en met zijn eigen termen kunnen stellen. En zoals het de veldwerking betaamt, gaat het vandaag heus niet alleen meer om verontwaardigde reacties die stroken met de autonomie-ideologie: kunstenaars die hun verhouding tot de kunst door de socioloog 'gereduceerd' zien, wetenschappers die zoveel heiligschennis niet gewoon zijn, enzovoort. Neen, er is iets fundamenteelers aan de gang.

Epistemologisch is Bourdieus sociologie van de ontmaskering gebaseerd op een radicale breuk met en kritiek van de competentie van de gewone alledaagse "*agents sociaux*" zelf, van iedereen die zichzelf voorspiegelt dat hij of zij met behulp van ready-made, in de alledaagse taal ingeschreven antropologische inzichten de betekenis van de sociale wereld of van "*la pratique*" kan ontcijferen. Als men begrijpt dat de "*agents sociaux*" die zich het meest aan zo'n operatie wagen haast zonder uitzondering "de intellectuelen" zijn (de overige massa's "*agents sociaux*" behoeven geen theorie van de praktijk, voor hen volstaat de praktijk), dan is het geen wonder dat Bourdieus actietheorie vastklit aan zijn theorie van de intellectuelen. Deze methodologie van de breuk — die hem wonderwel met een strekking binnen de analytische filosofie verbindt — werd uitgerekend door één van zijn meest briljante medewerkers in vraag gesteld: Luc Boltanski. Volgens Boltanski is er een gelijkenis tussen: a) de manier waarop een persoon, om zijn of haar eigen gedrag voor zichzelf begrijpelijk te maken, zichzelf identificeert door

9 Bourdieu heeft Kant op diens drie kritieken van repliek gediend.

10 Cf. BOURDIEU, Pierre (1997), *Méditations pascaliennes*. Paris, Minuit, 65.

11 *Ibid.*, 15.

toenadering te zoeken tot andere personen in een verhouding die hem of haar pertinent lijkt, en b) de manier waarop een sociale wetenschapper bijvoorbeeld de meest uiteenlopende sociale componenten in één categorie plaatst om hun gedragingen en werking vanuit één principe te kunnen verklaren (bv. Bourdieus habitus-begrip). De implicatie is dat de grens tussen 'wetenschappelijke' interpretaties en de alledaagse inzichten van de meest gewone sociale actor op verontrostende manier vervaagt. De opake sociale wereld die door de onderzoeker wordt 'verlicht', verschilt met andere woorden niet zozeer van de sociale orde en realiteit die door de actoren wordt ervaren. Preciezer: beiderzijds arsenaal van tekens van competentie, consistentie en coherentie, beiderzijdse bronnen van verklaringsprincipes, justificaties en argumentatieve constructies, verdienen wetenschappelijk te worden gelijkgeschakeld¹². Dat veronderstelt een (bescheidener) verschuiving van macro-analyse naar micro-sociologie, en in eerste instantie (!) een a-kritische opstelling: van een *kritische* sociologie gaan we over naar een sociologie *van de kritiek*, in al haar gedaanten van wetenschappelijke of filosofische kritiek, van common sense, van alledaagse klacht. Dit komt neer op "*suivre les acteurs*" in hun kritische operaties, in situaties waarin zij "*met recht*" en in naam van "*la justice*" bepaalde principes inroepen, in hun "*dénonciations*" die – zodra zij publiek worden – aanspraken op het universele maken, enz.¹³ Dit zet de sociale theorie ook voor een impasse, aangezien zij niet zonder meer de ontmaskering methodologisch kan justifiëren. Blijft er dan nog een plaats voor kritiek (in de meest brede politieke zin) in onze wetenschappelijke reflecties over de sociale wereld? Boltanski meent van wel, maar ziet nog niet hoe. Hij schetst onbevangen waar het om gaat voor de sociale wetenschappen: "*C'était bien, il y a dix ans, de passer de la sociologie critique à une sociologie de la critique. Nous avons appris beaucoup de choses et nous avons retiré un peu de sa superbe au sociologue. Ceci étant, on est maintenant dans une période où le monde social et politique n'est pas sans reproche et où la question de la contribution de la sociologie à la reconduction du monde où à sa mise en cause doit être à nouveau posé. Nous voyons les liens puissants tissés entre la sociologie et le management (par exemple l'idée de réseaux, de séquences et de passages entre principes normatifs alternatifs). On dérive sur une sociologie pour parfaits "salopards" qui vendraient le matin leurs avion à l'Irak, tout en allant au concert l'après-midi et à l'église ou au PS le soir. Que peut-on faire? Est-on forcé de suivre les acteurs dans leur critique? Les acteurs sont réalistes: ils critiquent ce sur quoi opérer un changement. Moins ils peuvent changer les choses, moins ils critiquent. En mai 68, les gens se demandaient pourquoi ils n'étaient pas sur la chaise de leur patron; en temps ordinaire, ils se demandent pourquoi ils ne sont pas sur la chaise de leur copin(e) secrétaire.*"¹⁴

12 Dit is het basisinzicht waarop de ontwikkeling van het – in dit bestek niet bespreekbare – model der "cités", "grandeurs" en "mondes" stoelt, cf. BOLTANSKI, Luc & THEVENOT, Laurent (1987), *Les économies de la grandeur*, Paris, CEE/PUF en Id. & Id. (1991), *De la justification: les économies de la grandeur*, Paris, Gallimard. Boltanski heeft vooral de "compétence" bestudeerd die wordt gedemonstreerd in een "situation" (of belangrijker: een "crise", bv. in een dispuut of een "affaire" – ook een als de Dreyfus-affaire).

13 Boltanski heeft op briljante wijze de oppositie van het particuliere en het universele bestudeerd. Tijdens een socio-studie van "les cadres" stootte hij op "affaires" waarin een werknemer of kaderlid zich *ten onrechte* het slachtoffer voelde van uittrangering, "gepasseerd zijn" of zelfs ontslag. Hij vroeg zich af hoe het komt dat bepaalde klachten of denunciaties een zekere publieke erkenning kunnen verwerven, terwijl andere daarentegen beschouwd worden als "waan-zinnig", "niet gefundeerd", "onaanvaardbaar".

14 'Entretien avec Luc Boltanski: Y a-t-il une nouvelle sociologie française?' in *Recherches sociologiques: Mode mineure de la réalité et discours sociologiques: Explorations et anthropologie de la vie quotidienne*, 1994, XXV, 2, 97

Voor de studie van “de intellectuelen” is de sociologie van de kritiek alvast een even ‘reflexieve’ aangelegenheid als die waarmee Bourdieu de wereld veroverde (ofschoon hier geen sprake kan zijn van een breuk tussen twee paradigma’s: het ene veronderstelt het andere). Deze reflexiviteit kan ook op de – stuk voor stuk zeer interessante – bijdragen van deze thematische sectie neerslaan. De algemene beschouwingen gelden uiteraard voor het model dat besloten ligt in Charles en Pinto’s bijdragen. Zij dwingen ons ook te vragen waarom met Bart Keunen een heteronomistische literatuurstudie het verdient om verdedigd te worden. De methodologische discussie tussen autonomisten en heteronomisten wordt vandaag inderdaad weer een politieke discussie, zodra “onderzoekers de academie infiltreren die zich bezig houden met feministische vraagstukken, met de verfilming van literatuur, met ‘gay studies’, met de problematiek van postkoloniale culturen, en met de culturele drempels van de ‘would be’ producent.” Wat zoals hoger gezegd op het spel staat – en al enige tijd wordt bediscussieerd – zijn de kansen die een kritische sociale theorie kan krijgen, een die zowel de postmoderne aanval als de a-moderne van Boltanski moet weerstaan (wat een uitdaging!). Enerzijds is de heteronomistische positie kritisch te noemen omdat zij in feite de discussie vormt, door haar beklemtoning van de autonomie van het literaire veld en van de specifieke autonomie-belijdenis. Anderzijds is zij kritisch precies omdat zij de taak van de cultuuroverdracht en het instandhouden van de culturele canon niet zonder meer zal kunnen aannemen. Verder betekent de reflexiviteit ook een studie van de omvang van Danny Praets integere vraag naar aanleiding van de Sokal-affaire: “Zijn de erfgenamen van de Verlichting dan zo dement geworden dat ze het nu al progressief vinden wanneer een wetenschapper-intellectueel hand in hand staat met de creationisten?” De Sokal-hoax, en vooral het debat dat in de media werd gevoerd, schreeuwt om een analyse – of zelfs kritiek in de historische betekenis van “onderscheiden” (van problemen, posities enz.). Die kan licht werpen op het ogenschijnlijke detail dat Bruno Latour, een rabiate tegenstander van Bourdieu, zich van een ogenschijnlijk “waaninnige”, “onaanvaardbare”, “niet gefundeerde” en vooral typische Bourdieu-‘verklaring’ bedient om Sokals opzet te ontcrachten. En ook Ronald Commers observeert opvallend genoeg in zijn zeer strijdvaardige artikel al van bij het begin de denunciaties en justificaties die naar aanleiding van de Dutroux-affaire en vooral na de ‘Bestorming van Justitie’ opdoken. Wat steekt achter de klachten van de arbeider die weigert de “magistraten te betalen die onze kinderen in de steek laten” en achter een riposterende uitspraak als “de zaken mogen niet geamalgameerd worden”? Onze reflexieve oefening zou verder een flinke kluiw hebben aan de ‘intellectuele’ behandeling van Noam Chomsky. De vraag is waarom zijn steeds hesere ‘stem-in-de-woestijn’ uit elk politiek debat in het Westen geweerd wordt. Precies in naam van eenvoudige ‘universele’ waarden als waarheid en rechtvaardigheid heeft hij een ontzagwekkend politiek oeuvre opgebouwd. Het *herschrijft*¹⁵ onze officiële westerse politieke geschiedenis, onder meer via de

15 Volgens Chomsky gaat het om ‘schrijven’ in plaats van ‘herschrijven’, want de meeste zaken ‘bestaan’ officieel niet. Met een frase uit de verder opgenomen tekst: “it never really passed through those august portals [of history]”

alternatieve, illegitieme bronnen (zoals ‘bevooroordeelde’ mensenrechtenrapporten). Wat motiveert “*arguably the most important intellectual alive*”¹⁶? Dit vraagt een analyse van Chomsky’s morele en politieke principes en van de principes die een afwijzing van die morele en politieke principes door bepaalde politieke wetenschappers en commentatoren rechtvaardigen¹⁷. Milan Rai beschrijft Chomsky’s door velen als “*maddeningly simple-minded*” beschouwde beginselen: “*Much of his work is based on the observation that human beings are responsible for the foreseeable consequences of their actions. No great theory can be wrought out of such material, it can hardly be called an ideology. This is a truism of ethical thought. In order to be moral individuals, we must seek to minimize or, if possible, eliminate the harm caused by our actions – and our inaction. At the collective level, we must take responsibility for what our society does and take action to ensure that the suffering inflicted by our social institutions is minimized or, if possible, prevented completely. This is the responsibility of peoples. These are Sunday school lessons which are almost embarrassing to repeat.*”¹⁸ Tot slot van deze haast verwaarloosbare zoektocht naar problemen, stel ik graag dat het volkomen verkeerd is het *in vraag stellen van de kritiek* door wetenschappelijk gemotiveerde intellectuelen gelijk te stellen met het *failliet van de kritiek*. Het laatste wordt nog maar eens op eerlijke manier besproken in Siegfried Brackes kanttekening of *inside account* (die beslist wat controverser verdient).

Het is duidelijk: de studie van “de intellectuelen” in naam van de kritiek verglijdt naar de studie van de kritische operaties zelf die, vanuit verschillende grootheden, personen en objecten – die ingewikkelde componenten van de sociale wereld – in de waardeschaal leggen. Het is een belangrijke intellectuele uitdaging om dit programma op een wetenschappelijke manier op dreef te helpen. Ik geloof graag dat beter inzicht kan worden verkregen in de (hernieuwde?) “*conditions de possibilité*” voor de kritiek, op zoek naar stellingnames die het *anything goes* niet meer vanuit een zwaar belaagde traditie bekritisieren.¹⁹ Helaas smaakt dit naar een heel voluntaristische nepconclusie die wellicht niet veel verschilt van Bourdieus “*Realpolitik van de rede*” of van zijn “*corporatisme van het universele*”, een oproep die voor velen als stuitend naïef wordt ervaren, gezien het feitelijke gebrek aan solidariteit.²⁰

Gewoonlijk vat een samensteller zijn bijengesprokkelde teksten op intelligente wijze samen. Dat gebeurde hier op oneerbiedige manier *niet* om elke vorm van intellectuele luiheid te vermijden. Ik sleur een zin van Chomsky uit zijn context, als hij ergens zegt over de resultaten van de enige onafhankelijke onderzoekscommissie die de jaren 70 of “*het decennium van genocide*” onder de loep nam: “*de teksten moeten gelezen worden om ze te kunnen geloven*”.

16 Een veelvuldig gebruikt citaat uit de *New York Times* die – tot grote opluchting van Chomsky – het verder heeft over “*maddeningly simple-minded*” politieke geschriften.

17 Die afwijzing, de denunciatie van de denunciaties, wordt gekenmerkt door een opvallende intellectuele inertie (want van weerlegging met feiten is nauwelijks sprake). Dit is wellicht het meest effectieve ostracisme dat Chomsky kon te beurt vallen.

18 RAI, Milan (1995), *Chomsky's politics*. London, New York: Verso, 141.

19 Deze vraag is natuurlijk al hier en daar door de sociale filosofie bediscussieerd (op dit punt is er werkelijk sprake van een filosofische avant-garde), bv. in het vluchtige debat Habermas/Foucault.

20 Zie het nawoord in BOURDIEU, P. (1992). *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*, Paris, Le Seuil. Maar, zoals gezegd, aan naïviteit kan men zich heel goed binden.